

Bortom en avslöjande kritik

Hur ska man förstå relationen mellan vrede och kritik, liv och konst? Rakel Similä skriver om Thomas Bernhards roman *Gamla mästare* - och om förhållandet mellan estetiserade förolämpningar och sanningssökande.

Rakel Similä

Möjligen är det självspäkelse att som kritiker läsa **Thomas Bernhards** *Gamla mästare*. Erfarenheten är förbryllande. Till en början vaggar de meandrande satserna in mig i hemtam igenkänning: *exakt* det där är så enerverande med museibesökare, ja, hyckleriet är som vanligt ofantligt, och det hela är pinsamt på *precis* det där sättet. Men ju längre jag läser, desto tydligare blir det att protagonisten Reger i sin utläggning inte bara gör komedi av sin dissekering av det allmänna levernet, utan att han verkligen tänker ta allt jag älskar ifrån mig. Förtvivlan groor. Förhoppningar visar sig vara hägringar. Det jag ägnar mitt liv åt verkar sakna bäring.

Reger, musikkritiker i *The Times*, har bestulit mig på konsten. Eller i varje fall har hans fradgande, vredgade monolog, återgiven av berättaren Atzbacher, helt tuggat sönder den:

Vi fyller vårt själsliga bankfack med dessa stora själar och Gamla mästare och griper efter dem i livsavgörande ögonblick; men när vi öppnar det själsliga bankfacket är det tomt, så är det i själva verket, vi står framför det tomma själsliga bankfacket och ser att vi är ensamma och fullkomligt medellösa, enligt Reger.

Likafullt sitter jag nu på Bordone-salsbänken i Wiens Konsthistoriska museum, som Reger sedan trettio år besökt varannan dag förutom måndagar och dit jag nu har ett årskort, och ser på samma Tintoretto målning som Reger.

FÖRARGELSENS TVÅ POLER

Egentligen skulle jag tala om vrede och kritik. För mer än något annat är Thomas Bernhards romaner behållare av åsikter, och dessa tyckanden framförs alltid på samma sätt: argt, bittert, överdrivet; i satser sviktande av legatobågar och repristecken. Miljöskildringar inlemmas i berättandet endast om de kan knytas till en tes. Vittnet är en återkommande figur hos Bernhard, och även *Gamla mästare* är berättad i lager. Läsaren läser en roman skriven av författaren Bernhard

där en person vid namn Atzbacher skriver om Regers kritik av museibesökare. Karaktärsutvecklingen kan sägas bestå av att allt fler personer upptas av Regers malström och börjar upprepa hans yttranden: Atzbacher redogör för allt, museivakten Irrsiegler citerar honom ordagrant, frun genomgår en om skolning av smak och vanor. I London läses hans ”små musikfilosofiska uppsatser” med stort intresse.

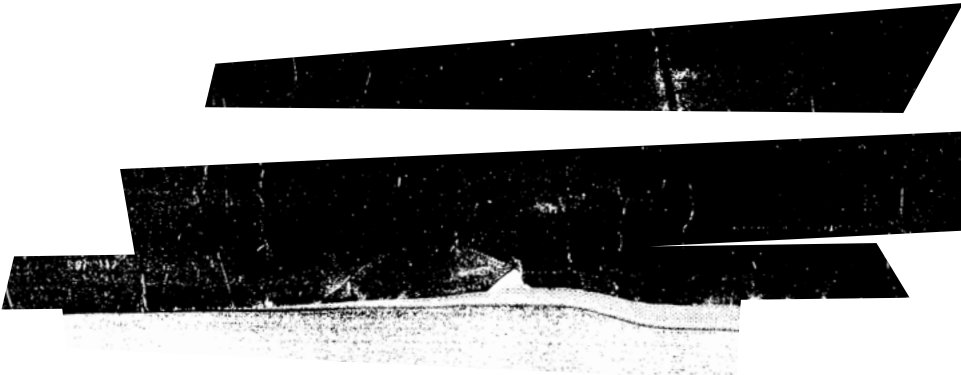
Likväl är Reger förbittrad. Kanske kunde man uppfatta den förargelse som kommer till uttryck genom honom som sträckande sig mellan två poler: sanningsökande å ena sidan, estetiskt självändamål å andra. Mellan dem vajar det. Här är det som läsare lockande att ställa likhetstecken mellan Bernhard och Reger, vilket är oändamålsenligt. Även om vissa uppfattningar möjligen sammanfaller dem emellan, drar Bernhard också tyckandet så långt att det slår över i parodi, i en parodisk skildring av kverulanten Reger.

Bernhard är alltså inte Reger. Men nog kan Bernhards litterära gärning till viss mån förstås bestå av att avnjuta och estetisera förolämpningen, att göra den till konst, samtidigt som upprördheten är en fordran sprungen ur klarsynthet. Han får oss att inse hur vi sviker våra möjligheter och förmågor – genom att jämt peka ut det åt oss. Den konstnärliga formen, det njutbara i själva utformandet, är det som får läsaren att stanna kvar i det sagda.

Kanske är det inte helt orimligt att här dra en båge till kritiken som verksamhet. Med kritik menar jag det forum där konsten värnas, där dess plats i världen försvaras, förhoppningsvis genom en form som i sig själv är någorlunda konstnärlig. Det handlar inte bara om att Reger är kritiker själv (”målare och musiker och författare i en”), utan främst om att de två ovannämnda polerna kan finnas även här: dels sanningsökande, dels estetiskt självändamål.

KÄRLEKEN SOM KRAV

När jag skriver kritik tänker jag ofta på ett citat av **Virginia Woolf**:

Are they not criminals, books that have wasted our time and sympathy; are they not the most insidious enemies of society, corrupters, defilers, the writers of false books, faked books, books that fill the air with decay and disease? Let us then be severe in our judgments; let us compare each book with the greatest of its kind.

Som att rena huvudet.

För jag menar inte att sågningen är en estetiserad förolämpning. I varje fall ska den inte vara det. Givetvis kan en kritiker inte fullt ut rentvå sig från människans lägre register; bitterhet, liknöjdhet, högmod, förakt och så vidare tillhör, i varierande grad, även kritikerns register. Här behöver var och en rådbråka sitt samvete gällande de egna bevekelsegrunderna.

Men mellan det som Woolf kallar ”de största” och ”det falska” gror också den andra formen av vrede. Den som har formen av ett krav, och sin grund i ödmjukhet, kärlek, sanningsökande. Hur mycket man går in i den är nog dels en fråga om läggning, dels ett val man fattar om och om igen. För det är givetvis absurt – eller i varje fall självdestruktivt – att bli sur på varje nyutgiven poesibok för att den inte är **Emily Dickinson**. Men om man aldrig erkänner möjligheterna som konsten bär på och vredgas över hur futtig den i praktiken ofta är kommer man inte heller särskilt långt. Om

inte annat kan kritiken vara en plats att sörja och förklara och hörsamma detta glapp.

Kanske kunde man jämföra med hur man är med dem man älskar. Ifall ilskan inte ens tillhör möjlighetshorisonten i en relation tycks en rädsla hägra i bakgrunden, och vissa områden och insikter lämnas därmed obebträdade. Man vågar inte ställa krav. Man vågar inte ha förhoppningar. Här är friheten av avgörande karaktär. En uppretad reaktion är knappast fruktbar om din vän inte ens hade möjligheten att handla på ett annat sätt. Om hon däremot hade kunnat handla annorlunda men väljer att inte göra det – och så förstör för både sig själv och dig – faller sig förargelsen mer naturlig. Samtidigt är det givetvis så att om vreden stagnerar som uttryck kommer ni aldrig att hitta varandra.

Jag tänker också på Bernhards relation till sitt hemland. I böckerna fungerar ”Österrike” som ett slags samlande begrepp för allt det nedriga hos mänskligheten: här förstör man kulturarvet, här är man nazister, här har man Europas mest fruktansvärda toaletter. Ingen i Österrike har förnuft nog att förstå sig på eller ens känna till Regers kritiska gärning, det är bara ute i världen han är stor.

Samtidigt är Bernhard en osedvanligt lokal författare. Dels är han formad av det specifikt österrikiska, av landets konsthistoria samt det habsburgska rikets och den katolska kyrkans performativa tradition (vilket

teaterforskaren **Gitta Honegger** hävdar i boken *Thomas Bernhard: The Making of an Austrian*. Han lämnar inte heller landet och hittar något bättre, utan stannar kvar i Wien, stannar kvar i Österrike, och fortsätter genomskåda allt som pågår där. Kanske kan man inte kalla detta kärlek, men i varje fall ger Bernhard inte upp. Inte ens efter hans död lämnas landet i fred, utan i sitt testamente förbjuder han nya uppsättningar av sina pjäser samt utgivning av opublicerat material på österrikisk mark. (Allt det här har, helt följdriktigt, lett till ett antal österrikiska pilgrimsfärder hos diverse läsare, bland annat hittar jag ”Es lebe Thomas Bernhard” som det enda klottret i toalettbåset på det kafé han oftast frekventerade.)

DEN LIBIDINALA ÖVERDRIFTEN

Så är det frågan om stilen och förtrollningen. Bernhard skriver inte att **Heidegger** är ”en dålig filosof”, han skriver att Heidegger är ”en smaklös men utan svårigheter lättsmält läspudding för den tyska genomsnittsjälen”. Det är detta som gör Thomas Bernhard till *Thomas Bernhard*. Det är också här man bjuds in som läsare. Överdriften öppnar upp en zon av glädje mitt i smädelsen. Här bor livskraften. Här bor begäret. Om han skulle skriva ”Det här är dåligt och det här är också dåligt och det gör mig arg” skulle det vara samma sak som att ge upp. Att *Gamla mästare* faktiskt slutar med det plumpaste av dess yttranden, nämligen ”Föreställningen var förfärlig”, är kanske symptomatiskt.

Men den skrivande löper jämt risken att falla under den egna stilens fångenskap, vilket i sin tur tenderar att fördunkla seendet. Ifall den egna formuleringskonsten och glåporden börjar te sig lite väl förtjusande – eller rentav nödvändiga för att överhuvudtaget kunna fortsätta – börjar tänkandet lätt handla om förälskad självbespeglning snarare än en

utåtvänd handling. (Av någon anledning kom jag att tänka på något **Lars Norén** skrivit: ”En stråle av hopp / skiner för alltid / genom dårens öga / därför att han är sin egen sol”). För är Bernhard verkligen en sanningssökare eller helt enkelt bara en skicklig mobbare?

Bådadera, är väl svaret. Ändå är just *Gamla mästare* ett exempel på en bok där Bernhard i varje fall inte fullt ut är fånge i sin stil, utan där förbittringen får sällskap av ytterligare en kraft, nämligen sorgen. Den vredgade utläggningen bryts av för att det som sägs kräver ett annat, ömmare uttryckssätt.

Så här lyder en passage där Reger minns tiden efter sin frus död:

När ni förlorat den närmaste människan är allt tomhet och ni tittar och tittar och ni ser att allt verkligen är tomt och det för evigt, enligt Reger. Och ni förstår att det inte är dessa stora själar och inte dessa Gamla mästare som hållit er vid liv under årtionden, utan att det bara varit denna enda människa som ni älskat som ingen annan.

På något vis är det också här det radikala i boken bor. Konsten vore inte viktig om inte livet var viktigt, och livet är viktigt. Och trots att det går att hitta graverande fel även hos de stora mästarna, även om konsten blottas som illusioner, går det inte att avslöja relationen till den älskade. Det finns ingen meningslöshet att påvisa. Ingen hägring att peka på. Det enda som existerar är sorgen efter att hon lämnat en.

Och, som sagt, jag sitter fortfarande någorlunda betagen i Wiens Konsthistoriska museum. Så helt tom är inte konsten. Helt bestulen är jag inte. Och mitt emot den Tintorettomålning Reger stirrade på hänger en annan Tintorettomålning. Det är ju egentligen den jag är intresserad av.